

تاریخچه صنعت چاپ در ایران

بشر نخستین از همان روزهای نخست که از غارها برای ایمن ماندن از هرگونه سرما و گرما استفاده می‌کرد سعی در انتقال دانش خود به روش‌های گوناگون داشت. تا اینکه او دریافت که اجسام محکمتر و سخت‌تر می‌توانند اجسام نرم‌تر را خراش داده و از خود بر روی آنها اثر بگذارند. پس او سعی کرد که علم و دانش شفاهی خود را کتبی کند. اما این دانش را چگونه و بر روی چه بنگارد؟ پس در غارها چیزی که فراوان بود دیواره‌های غارها بود و سنگ بعنوان ابزار نوشتن. پس انسان شروع به کنده کاری و حک کردن کارهای روزمره خود همچون شکار، جنگیدن و شکل انواع حیواناتی را که می‌دید ترسیم کرد. این روش را انتقال دانش به روش تصویرنگاری می‌گویند و نخستین کارهای نوشتاری انسان بدون قانون دستوری به حساب می‌آید. پس از این مرحله نوبت به واژه‌نگاری رسید و در تکمیل آن آوانگاری نیز وارد...

صحنه شد که از ترکیب آنها در نهایت هجا نویسی و خط الفبایی به صورت‌های گوناگون و البته دستوره‌های نگارشی گوناگونی پدید آمد. حال انسان بر روی لوح‌های گلین شروع به نگارش کرد و بیشتر قانون‌ها، دستورات شاهی، مالیات‌ها و تجربه‌ها و یافته‌های خود را نوشت و برای آیندگان باقی گذاشت. حال که انسان روش نوشتن را برای ثبت آموخته بود بر روی ماده‌ای که برای نوشتن بایست از آن استفاده می‌کرد، تمرکز کرد تا آن را بهبود بخشد و ناگفته هویداست که انسان‌ها هر کدام با توجه به مواد در دسترس جایگاه زندگی خود بر تلاششان افزودند. اختراع چاپ که نقطه عطفی در تاریخ تمدن بشر بود در سال 1439 میلادی توسط یوهان گوتنبرگ صورت گرفت. گوتنبرگ بزودی دریافت که بخاطر دشواری کنده‌کاری، حروف از جنس چوب این ماده برای صنعت چاپ مناسب نیست پس حروف متحرک فلزی

را جایگزین حروف چوبی کرد و با این کار توانست زنجیر کتاب‌های کم تعداد قرون وسطایی را از دست‌انداز درباریان، روحانیان و طبقات برگزیده خارج کند و در اختیار همگان قرار دهد و بدین گونه کتاب‌ها راحت‌تر، ارزانتر و زیادتر در دسترس خوانندگان قرار گرفت.

شوربختانه تحول چاپ پس از گوتنبرگ حرکتی کند داشت و تا قرن هفدهم تغییر عمده‌ای در آن رخ نداد. در سده هجدهم و ارائه عصر انقلاب صنعتی همزمان با پیشرفت سایر فن‌آوریها چون صنعت نساجی ماشین‌های بخار و شیمی، چاپ نیز به رشد تدریجی خود ادامه داد تا در آغاز سده نوزدهم، تحولات چاپ همزمان با فن‌آوریهای جدید راه‌آهن و مهندسی مکانیک، سرعت گرفت تا بالاخره در سال 1803 میلادی ماشینی اختراع شد که کاغذ را به شکل رول و به دور یک استوانه تولید می‌کرد و 7 سال بعد یعنی در حدود 1810 میلادی چاپ استوانه‌ای اختراع شد.

در سال 1830 از ماشین بخار و نیروی آن برای چاپ استفاده شد که بر سرعت تولید کتاب افزود. حدود 1845 میلادی چاپ دوار یا روتاتیو رواج یافت. با این مقدمه چینی طولانی می‌رسیم به بررسی صنعت چاپ ایران. در سال 1639 سه کتاب به زبان و خط فارسی از سوی هیات‌های تبلیغی مسیحی و در باب تبلیغ مسیحیت در لیدن هلند به چاپ رسیده و چاپخانه‌ای که این کتاب‌ها در آن چاپ شد، ظاهراً نخستین چاپخانه فارسی در جهان است. اما نخستین چاپخانه را در ایران ارامنه اصفهان در عهد شاه عباس دوم صفوی گشودند که اکنون نمونه‌های فراوان چاپی آن در موزه ارامنه ایران در کلیسای وانگ اصفهان، بخصوص کتاب مقدس مسیحیان، انجیل قرار دارد. اما این کار بنا به علت‌های مختلفی از جمله مخالفت

رهبران تشیع و مردم مذهبی که این کار آرامنه را وسیله‌ای برای اشاعه دین مسیحیت عنوان کرده بودند توفیق نیافت و متوقف گردید.

بر اساس مدارک موجود، نخستین کتابی که در خود ایران چاپ شده، زبور داوود یا ساغموس است که در 1638 به زبان و خط ارمنی در 572 صفحه در جلفای اصفهان و به دست کشیشان ارمنی به چاپ رسیده است.

اینکه ارمنیان، پیش از دیگر گروه‌های قومی - زبانی ساکن ایران توانسته‌اند در ایران چاپخانه‌ای از آن خود تأسیس کنند و آزادانه به چاپ و نشر منابع مسیحی بپردازند و در میان قوم‌های جهان مقام پانزدهم را از حیث قدمت چاپ احراز کنند، دلایل بسیاری دارد که مهم‌ترین آن، محیط آزاد و تشویق‌آمیزی بود که به‌ویژه شاه عباس اول صفوی و فرمانروایان دیگر این سلسله برای آنها ایجاد کرده بودند. براساس اشاره‌های سیاحان خارجی، به‌ویژه شاردن، شماری از ایرانیان در عصر صفویه از کار چاپ و چاپخانه آگاهی داشته و به ورود آن به ایران شایق بوده‌اند.

جان پینکرتون و جونس هنوی، که در عصر نادرشاه افشار به ایران سفر کرده‌اند، از جزوه‌هایی صحبت به میان آورده‌اند که به زبان لاتینی و عربی چاپ و منتشر می‌شده است. تحول بزرگ در فن چاپ و انتشار مواد چاپی، اعم از کتاب، روزنامه و مواد دیگر، از دوره ولایتعهدی عباس میرزا قاجار آغاز شد که مصادف است با پیامدهای جنگ‌های ایران و روس.

عباس میرزا نایب‌السلطنه میرزا زین‌العابدین تبریزی را مامور فراگیری فن چاپ و به راه انداختن نخستین چاپخانه در تبریز کرد تا اینکه میرزا زین‌العابدین تبریزی به سال 1233 هجری قمری اسباب و آلات چاپ حروفی را به تبریز آورده و تحت حمایت عباس میرزا

نایب‌السلطنه که در آن زمان حکمران آذربایجان بود کتابی مربوط به میرزا ابوالقاسم فراهانی که در برگزیده حکایت‌هایی از جنگ میان دولت ایران و روسیه که در تاریخ 1228 هجری قمری (برابر با 1813 میلادی) با عهدنامه گلستان به پایان رسیده بود را چاپ کرد. بررسی نخستین کتاب‌های چاپی نشان می‌دهد که دولت وقت از فن آوری چاپ در جهت اهداف خود استفاده می‌کرده و کتاب‌ها بیشتر تاریخی، دینی، ادبی، یا در جهت ترویج اصول بهداشتی

ترویج جنبه‌هایی از حیات مدنی و فرهنگ زندگی اجتماعی جدید بوده است. دومین چاپخانه که به ایران وارد شد چاپخانه سنگی است که آن نیز در تبریز دایر شده است. چاپ سنگی در ایران بنابه علی پس از چاپ سربی رواج یافت. جای تعجب است که چاپ نخستین پس از کار کردن دیگر معمول نشد و چاپ سنگی جای آن را گرفت. علت جایگزینی چاپ سنگی بجای چاپ سربی این بود که افرادی چاپ سربی و حروف آن را با نظر بدبینی نگاه می‌کردند و علامت کفر می‌دانستند و چون حروف ایران، فارسی بود با حروف سربی در آن زمان نمی‌توانستند گوناگونی در خطوط داشته باشند در صورتی که در چاپ سنگی از خوشنویسان کمک گرفته می‌شد.

اما اینکار باعث ضربه‌ای بر پیکره گسترش فرهنگی ایران شد و آن اینکه کتاب‌های سنگی گران تمام می‌شد و مردم توان تأمین هزینه خرید کتاب را نداشتند و خود این دردی بزرگ بود. چاپ سنگی جز در تبریز و تهران در بسیاری از شهرهای دیگر ایران رواج یافت، و تا زمان ناصرالدین شاه قاجار که چاپ سربی پس از مدتی بیش از نیم قرن بار دیگر جان گرفت، در صنعت چاپ ایران یکه تازی می‌کرد. مشکل دیگر چاپخانه‌های نخستین ایران غارت مداوم آنها توسط برخی کوته فکر بود. اما در کشور ایران کماکان مردان و زنان فرهنگ دوستی

هستند که مقاومت کرده و از تلاش برای ساختن سرزمین و پیشرفت آن گامی به عقب نمی‌نهند و دلسرد نمی‌شوند. پس از تأسیس مدرسه دارالفنون وضع و سیر چاپ در ایران دگرگون شد.

نیاز به انتشار کتاب‌های درسی، سبب شد که در این مدرسه کارگاه چاپ آثار استادان دارالفنون، منابع درسی دانش‌آموزان و نیز پاره‌ای کتاب‌های دیگر تأسیس شود. چاپخانه کوچک دارالفنون ظاهراً در 1268 و با نام دارالطباعه خاصه علمیه مبارکه دارالفنون تهران و زیر نظر علیقلی میرزا اعتضادالسلطنه تشکیل شد و تا 1300 دایر بود و شاید حدود 40 عنوان کتاب درسی در آن به چاپ رسیده باشد.

اما چاپخانه‌ای دولتی، که تحت عناوین مختلف فعالیت می‌کرد و به چاپ کتاب و روزنامه می‌پرداخت، در دوره ناصرالدین شاه تأسیس شد.

نهضت مشروطه در ایران عامل افزایش تعداد عنوان‌ها و شمارگان روزنامه‌ها، گرایش بیشتر مردم به خواندن مطالب سیاسی و اجتماعی و نیز تقویت و گسترش چاپ در ایران بود. چاپ ژلاتینی، که بعد جای خود را به روش چاپ استنسیلی داد، احتمالاً از اواخر عصر ناصری، و همزمان با آغاز تحركات سیاسی تازه، برای تکثیر اعلامیه‌های پنهانی، نامه‌های سرگشاده و شب‌نامه‌های سیاسی مورد استفاده قرار گرفت و ظاهراً چاپخانه‌های مخفی کوچکی برای چاپ ژلاتینی تشکیل شده بود.

چاپخانه مجلس شورای ملی، مدت کوتاهی پس از تشکیل مجلس اول، به منظور چاپ و نشر روزنامه و نیز مطالب اختصاصی خود مجلس، به سرعت تأسیس شد و در مدت کوتاهی به بزرگ‌ترین چاپخانه کشور تبدیل گردید. چاپخانه مجهز دیگری به نام چاپخانه شاهنشاهی،

به سرپرستی عبدالله خان قاجار که مدیریت او در صنعت چاپ معروف بوده است، پس از استقرار مشروطیت تأسیس شد و تا 1328 فعال بود.

در دوره محمدعلی میرزا، استفاده از چاپخانه‌های سربی اختصاصی و غیردولتی به جای چاپخانه‌های سنگی دولتی معمول شد، به طوری که بنا به تخمین حوالی سال 1330 معدودی چاپخانه سنگی به فعالیت ادامه می‌دادند.

در سال‌های 1307، 1310 و 1317 برای چاپ و نشر کتاب‌های درسی در سراسر کشور و به شیوه‌ای نو اقدام شد.

تأسیس دانشگاه تهران و نهادهای جدید آموزشی در این عصر، همراه با دولت و ارتش رو به گسترش، نیاز به چاپ برخی مطالب را در مقیاسی وسیع‌تر فراهم آورد. تأسیس چندین چاپخانه دولتی و وابسته به دولت، مانند چاپخانه ارتش، چاپخانه بانک ملی ایران، چاپخانه دخانیات ایران، چاپخانه راه‌آهن و مانند اینها، حاصل نیاز دولت به تأمین احتیاجات خود در زمینه چاپ به طور مستقل بود.

چاپخانه تابان، به عنوان نخستین چاپخانه خصوصی که به دستگاه‌های جدید و خودکار مجهز شد، تحولی چشمگیر را از سرگذراند. چاپخانه بانک ملی ایران هم به دستگاه‌های ملخی جدید مجهز شد. چاپخانه اطلاعات هم که پیش از 1320 چاپخانه بزرگی بود، مجهزتر گردید.

در دهه 1330، دستگاه‌های افست رتاتیو و دورنگ و چهاررنگ جدید به ایران وارد شد و تحولی فنی در چاپ به بار آورد.

چاپخانه‌های افست، روزنامه کیهان و سپهر، مهم‌ترین چاپخانه‌های آن دهه به شمار می‌آیند.

در دهه 1340 چاپ وارد مرحله تازه‌ای شد و انتشار کتاب‌های درسی در هیاتی جدید، کتاب‌های ارزان قیمت جیبی و شماری نشریه و گسترش آموزش‌های چاپ رونق آن را بیش از پیش نمود.

تا حدود نیمه دهه 1340، آموزش چاپ در ایران به شیوه استادی - شاگردی و از طریق چاپخانه‌ها انتقال می‌یافت. در 1344، رشته چاپ در هنرستان فنی تا مقطع دیپلم فنی دایر شد. از 1345 به بعد، هر سال چند تن برای فراگرفتن فنون جدید چاپ به اتریش اعزام می‌شدند.

دهه 1350 برای چاپ کشور از سال‌های پر برخورد به شمار می‌آید. افزایش چشمگیر درآمد کشور و طرح‌های گسترده توسعه، که نیاز به گسترش چاپ را بیشتر می‌ساخت، با سیاست نظارت بسیار شدید بر چاپ کتاب و مطبوعات همراه شد. ورود تجهیزات جدید چاپ، از جمله دستگاه لاینوترون، پاسخی به نیازهای رو به افزایش منابع چاپی، به‌ویژه کتاب‌های درسی مدارس و دانشگاه‌ها، بود.

پس از انقلاب نیز روند رشد صنعت چاپ ایران ادامه یافت در حالیکه در پایان شهریور 1359، بیش از 350 عنوان روزنامه در ایران چاپ شده بود.

چاپ در ایران از 1357 به این سو به طور کلی بر اثر چند عامل رو به رشد نهاده است: افزایش عناوین کتاب و نشریه؛ برداشته شدن ممیزی، جز در دوره‌هایی کوتاه؛ گسترش آموزش چاپ؛ انتشار نشریه‌های تخصصی در این زمینه؛ گسترش و تقویت صنف چاپ و صنف‌های وابسته؛ ورود تجهیزات و فنون جدید چاپ، به‌ویژه استفاده از رایانه و دستگاه‌ها و شبکه‌ها و نظام‌های رایانه‌ای که انقلابی در اطلاعات و ارتباطات در سطح جهانی به بار آورده است؛ توسعه

دانشگاهها و آموزش عالی؛ افزایش جمعیت و رشد سریع نسل جدید لازمالتعلیم و نیاز به

چاپ منابع جدید؛ گسترش نهضت سوادآموزی و نظایر اینها